

ЗАДОВОЛЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЗАПИТІВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ЗАКАРПАТТЯ: КОНЦЕПЦІЯ, ПРАКТИКА, ТЕНДЕНЦІЇ

Поліетнічне розмаїття населення України, складна соціально-політична ситуація, вступ до Ради Європи, бажання підтримання дружніх стосунків із сусідніми державами висунули перед Україною після проголошення її незалежності серед інших і завдання забезпечення основних прав і свобод національних меншин.

Світова практика свідчить, що надання національним меншинам і етнічним групам гарантованих колективних прав і свобод є однією з головних умов політичної стабільності в багатонаціональних країнах. Права, що необхідні для збереження самобутності, спадщини та гідності меншин, набувають кількох форм: 1. право меншин на існування; 2. користування досягненнями власної культури, мови та їх розвитку; 3. створення і забезпечення функціонування національних шкіл та інших навчальних закладів, можливість викладання рідною мовою; 4. гарантії представництва в державних органах.

Теоретично і практично законодавче поле і Конституція України дозволяють національним меншинам мати в Україні всі ці форми. Так, зокрема ст.119 Конституції України, підтверджуючи прагнення республіки зберігати своє етнічне розмаїття, гарантує, що місцеві державні адміністрації “в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин” забезпечують виконання державних і регіональних “програм їх національно-культурного розвитку”.

Законодавча та концептуальна база забезпечення прав національних меншин на освіту в Україні розробляється у відповідності до міжнародних документів: Декларації ООН про права людини (1990), Рамкової конвенції про захист національних меншин (1994), Гаазьких рекомендацій з прав національних меншин на освіту (1996), Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (1997), Ослівських рекомендацій з мовних прав національних меншин (1998).

Ці документи знайшли своє відображення у законах України “Про національні меншини, “Про освіту”, “Про мови в Українській РСР”, інших законодавчих документах та Державній програмі відродження й розвитку національних меншин.

У розробленій і затвердженій Концепції розвитку культур національних меншин (1994) передбачається, що проблеми культурно-освітнього життя національностей вирішуються в рамках загальнонаціональних державних програм розвитку культури та освіти з урахуванням національної самобутності і менталітету етнічних груп. Основними завданнями мають бути: 1. підготовка кадрів та організація наукових досліджень з проблем культур національних меншин, створення соціокультурної ситуації в місцях їхнього компактного проживання; 2. здійснення культурно-освітньої діяльності: задоволення потреб національних меншин у літературі, мистецтві; 3. створення умов для розвитку художньої творчості, засобів масової інформації національних меншин; 4. забезпечення економічних засад функціонування культур національних меншин¹.

Ключовою проблемою національного відродження залишається народна освіта. Це особливо актуально в умовах багатонаціонального Закарпаття, де проживають представники різних етносів. За даними перепису населення 1989 року на Закарпатті проживало 976,7 тис. (78,4%) українців, 155,7 тис. (12,5%) угорців, 49,5 тис. (4%) росіян, 29,5 тис. (2,4%) румун, 12 тис. (1%) циган, 7,4 тис. (0,6%) словаків, 3,5 тис. (0,3%) німців, 2,4 тис. (0,2%) євреїв².

Необхідно зазначити, що ці дані, вже наведені у численних наукових дослідженнях та інших публікаціях, не дають нам об'єктивної картини сучасної етнічної структури населення, якщо вони подані без динаміки етнічних змін. Статистичні дані свідчать, що найбільш чисельну національну спільноту на території Закарпатської області складають українці. Але разом з загальним щорічним приростом (на 0,8%) українців на Закарпатті, внаслідок посилення маятникової міграції, чисельність українського населення зменшилась в трьох таких “українських” районах як Великоберезнянський (на 5%), Міжгірський (на 7%) та Перечинський (на 7%). Спостерігається тенденція до збільшення в краї росіян. Їх кількість на Закарпатті, порівняно з 1946 роком, (до війни тут майже не проживали) збільшилась у 5 разів³. Помітно також значне зростання кількості циган. Так, впродовж 1959 – 1989 рр. їх кількість зросла на 142,9%. Дослідники пояснюють це тим, що частина населення цієї етнічної групи вважала за доцільне під час попередніх переписів зараховувати себе до інших національностей⁴. Щодо інших етнічних груп, то поступово зменшується кількість угорців, словаків, чехів, євреїв та німців. Зменшення кількості останніх йде з великою швидкістю. Так, деякі німецькі сіла: Німецька Мокрія, Усть-Чорна та ще 18 майже повністю опустіли⁵. Зміни чисельності населення різних національностей на Закарпатті є наслідком цілого комплексу

причин. Це і курс національної політики, що провадився за часів СРСР і складний соціально-економічний стан розвитку області сьогодні, і її особливе геополітичне розташування, які сприяють міграційним процесам. Однак, теперішня поліетнічна структура Закарпаття – це факт і реальність. Тому завдання забезпечити міжетнічний мир та злагоду, яке постає перед Україною в цілому, набуває на Закарпатті особливого значення.

Для реалізації цього завдання велику увагу надано розвитку національних шкіл. У 1989/1999 навчальному році у краї функціонувало 580 денних загальноосвітніх шкіл з українською, 4 – з російською, 14 – з румунською, 61 – з угорською мовами навчання. Крім того, відповідно до побажань компактно проживаючого населення, поновлено або відкрито нові класи, де виховання проводиться рідною мовою. Вже працює 51 школа з двома і трьома мовами викладання (у тому числі 22 з українською та угорською, 19 з українською та російською, 14 з російською та угорською, 3 з російською та румунською і 2 з українською та словацькою, 3 з українською, російською та угорською мовами навчання)⁶. Спільними зусиллями Товариства німецької культури “Wiedergeburt” та обласної адміністрації в місцях компактного проживання німців, за неможливістю відкрити початкову школу, з 1999 року почали працювати групи з німецькою мовою виховання у трьох дитячих садках⁷.

У Мукачівському педучилищі здійснюється підготовка вчителів для початкових класів у групах з румунською і угорською мовами навчання. В Ужгородському культосвітньому училищі створено 4 угорські групи, в Берегівському медичному училищі – 2 угорські групи. У містах Ужгороді і Мукачеві відкрито 2 недільні школи по вивченню івриту. При філологічному факультеті Ужгородського держуніверситету відкрито відділення угорської мови і літератури, російської мови і літератури, румунської мови і літератури, словацької мови і літератури.

Увага приділяється також виданню національними мовами підручників, художньої літератури та періодичних видань. Так, в Ужгородському філіалі видавництва “Освіта”, спільно з угорською стороною, видано посібник з історії угорського народу для 7 – 9-х класів, з угорської літератури для 6-го класу, “Читанка” для початкових класів. Для шкіл з румунською мовою навчання за останні три роки видано “Буквар, “Історію румунського народу” для учнів 7 – 8-х класів, а також тисячі примірників художньої літератури.

У видавництві “Карпати” працюють редакції угорської, румунської, словацької літератур. Угорською мовою виходять газети “Карпати Ігаз Со”, “Сіварвань”, “Тарогото”, “Пан Шіп”, журнали – “Карпатолої земле”, “Ірко”. Крім того, газети “Молодь Закарпаття”, “Вісті Ужгородщини”, “Вісник Берегівщини” і “Новини Виноградівщини” мають дубляж угорською мовою. Російською мовою виходить щотижнева газета “Єдинство-плюс”. Ведеться підготовча робота по випуску румунськомовної періодики⁸.

З іншого боку, спостерігається стійка тенденція підвищення інтересу населення різних етнічних груп до вивчення української мови. З вересня поточного року відкрито 5 шкіл з українською мовою навчання. Зараз українською мовою навчається 83% учнів загальноосвітніх шкіл. Вже четвертий рік вивчається українська мова в школах з угорською та румунською мовами викладання, розроблені підручники з української мови для угорських шкіл. Ця тенденція дуже важлива для всебічного розвитку етнічних груп, адже знання української мови дозволить їм активніше інтегруватися в україномовне культурне середовище.

Ще одна тенденція розвитку національних меншин на Закарпатті – новий рівень міжнародних зв'язків в галузі освіти з сусідніми країнами. Це – співробітництво у напрямі фахового удосконалення педагогічних кадрів. Вчителі мають змогу підвищувати кваліфікацію у навчальних закладах Угорщини (понад 400 чоловік щорічно), а також Румунії (понад 100). Встановлені зв'язки з Міністерством освіти, молоді і спорту Словаччини.

Зроблено перші кроки по налагодженню міжнародних зв'язків та обміну досвідом в роботі з обдарованими дітьми з родин національних меншин. Активно реалізується міжнародна програма удосконалення навчання і виховання дітей циганської народності. З 1995 року Закарпатське відділення міжнародного фонду “Відродження” здійснює програму “Рома”. Головну увагу програми скеровано на вивчення ситуації в циганському середовищі, налагодження партнерських стосунків із циганськими громадами. Проекту “Рома” був наданий грант і визначені пріоритети: підтримка освітніх ініціатив; заходів, спрямованих на правозахист циган; підготовка педагогічних кадрів. У 1996 році урядом України був підтриманий проект “Духовні цінності – дітям”, спрямований на створення садка для циганських дітей у м. Ужгороді і програма “Перші кроки” – на організацію початкової школи. Представниками МВФ, Фонду розвитку Карпатського євро регіону були проведені семінари для лідерів місцевих циганських громад.

За підтримки міжнародних організацій активно працюють циганські громадські об'єднання. В Ужгороді в 1990 році було створено національно-культурне циганське об'єднання “Рома”, а згодом товариство “Романі Яг” із мережею відділень по районних центрах Закарпатської області. Товариство в рамках програми “Роми України” за підтримкою фонду “Відродження” видає газету “Романі Яг”. В Ужгороді діють інші ромські організації: “Амародром”, “Ром сом”, в Мукачеві – “Неемія”, які допомагають циганам залучатися до загальних суспільно-політичних процесів, сприяють їх духовному розвитку.

Тенденцією, яка активно розвивається сьогодні на Закарпатті є поширення процесу самоідентифікації національних меншин шляхом створення національних Товариств і осередків. Так, словаки, які протягом ХХ ст. опинилися об'єктом мадяризації, чехізації, русифікації, поступово почали усвідомлювати свою етнічну ідентичність. Зараз серед словаків спостерігається висока оцінка етнічного фактору. Значну роль у цьому процесі відіграє, створена у 1994 році культурно-освітня організація “Матица словенська”, яка налічує 6 осередків у місцях проживання словаків. Громадські об'єднання румунів виконують важливу роль у розвитку національного культурного життя. Найвідомішими з них є Товариство румунської культури ім. М.Емінеску, Християнсько-демократичний альянс румунів в Україні. Задоволенню національних духовних потреб угорців сприяють понад 12 національно-громадських об'єднань, які представляють їх національні інтереси.

Окремим питанням є громадські організації русинів⁹. Товариство підкарпатських русинів (ТПР), Закарпатське православне Товариство ім. Кирила та Мефодія, Закарпатське обласне товариство ім. Духновича, Русинське науково-освітнє товариство (РНОТ). Всі вони утворювалися як культурно-освітні (за уставними документами), але одразу ж спрямували свою діяльність у політичне русло. ТПР вже в вересні 1990 року виступило з декларацією “Про повернення Закарпатської області статусу автономної республіки”. Декларація РНОТ від 20 вересня 1997 року в цілому має антиукраїнофільську спрямованість, а щодо сучасного статусу Закарпаття, то тут на думку авторів Декларації “і нині триває... нівелювання самотності краю”¹⁰. Русинофільські організації стали на позицію відокремлення русинів від українців, “прагнуть довести протилежну цивілізаційну належність русинської та української ідентичностей”¹¹. В дусі процесу політизації русинської етнічності, який здобув означення “політичне русинство” пройшов в березні 1999 р. в Ужгороді П'ятий Всесвітній конгрес русинів. В конгресі брали участь представники русинів, які проживають в інших державах – Словаччині, Польщі, Югославії. На конгресі були продубльовані вже висунуті раніше вимоги: відновлення русинської самосвідомості, визнання русинів окремим народом з відповідним правовим статусом. Лідери русинських організацій, апелюючи до різних міжнародних організацій, а також до Росії, у той же час запевняють український уряд у своїй лояльності до України. Центральна влада в Україні поки що стоїть на позиції ігнорування “політичного русинства”, який вона вважає позбавленим масової підтримки і ходом історії приреченим на згасання.

В Закарпатській області працює розгалужена мережа національних культурно-мистецьких закладів. В області нараховується 641 угорських, 85 румунських колективів художньої самодіяльності. На Закарпатті проводяться щорічні національні румунські фестивалі. В 1999 році в Рахівському районі відбувся дев'ятий обласний фестиваль “Мерцішор”, учасники якого продемонстрували культурні здобутки румунів Закарпаття. Працюють також 26 словацьких, 11 циганських, 10 німецьких самодіяльних колективів¹². Крім того, діють 2 національні театри – російський у м. Мукачеві та угорський у м. Берегові. У цьому напрямі постає проблема дотримання представниками етнічних груп Закону про мови на Закарпатті. Річ у тім, що російський та угорські театри працюють відповідно російською та угорською мовами, хоча для кожного професійного мистецького колективу законом чітко визначено певний мовний режим. Тобто, не обмежуючи духовні потреби національних меншин у користуванні рідною мовою, законом передбачається підготовка двомовних художніх програм.

Ще однією нагальною проблемою в краї є вирівнювання книжкового фонду відповідно до процентного відношення населення за національним представництвом. Річ у тім, що в зараз книжковий фонд державних бібліотек області становить 8,7 млн. примірників книг. З них російською мовою – 54,7%, українською – 53,5% (нагадаємо, що кількість українців в області у 19,6 разів більша за росіян), угорською – 5,3%, румунською – 0,6%, словацькою – 0,1%. В стадії будівництва в області 16 клубно-бібліотечних установ, а також приміщення, виділене в м. Берегові для угорської базової бібліотеки¹³. В цілому, етнічні групи, які компактно проживають на Закарпатті обслуговують: угорське населення – 115 клубних і 128 бібліотечних установ, румунське – відповідно 10 і 14, словацьке – 7 і 2, німецьке – 5 і 5. У зв'язку з цим напрошуються заходи, спрямовані на збереження і розвиток народної творчості, традицій, звичаїв українського народу.

Отже, в процесі державотворення в основному сформувалась справжня демократична концепція державної політики України в галузі міжнаціональних відносин. Україна є чи не єдиною європейською державою, яка одним з пріоритетних напрямків своєї політики визначила завдання забезпечення через відповідне законодавство, державні програми рівних можливостей для розвитку всіх громадян незалежно від їх національностей. Україна виступає гарантом дотримання прав і свобод національних меншин, що особливо важливо на Закарпатті.

⁹Міністерство у справах національностей, міграції та культів. Інформаційний бюлетень. – №2. – Червень 1995 р. – С.35 – 37.

¹²Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 р. Статистичний збірник. – Ужгород, 1990.

³Малець О. Етнічний склад населення та етнічні процеси на Закарпатті в 1945 – 1990 рр. // *Carpatika-Karpatika*. – Вип.6. – Етнічні та історичні традиції населення українських Карпат кінця XVIII – XX ст. – Ужгород, 1999. – С.95 – 96. Див. також: Макара М.П. Зберегти толерантні міжетнічні відносини на Закарпатті // *Міжетнічні відносини в Закарпатті: історія, сучасні проблеми*. – Ужгород, 1994. – С.51 – 53.

⁴Макара М.П. Вказ. праця. – С.52.

⁵Павленко Г. Німці на Закарпатті: колонізаційні і міграційні процеси у XVIII – XX ст. // *Carpatika-Karpatika*. – Вип.6. – Етнічні та історичні традиції населення українських Карпат кінця XVIII – XX ст. – Ужгород, 1999. – С.158.

⁶Олашин М.В. Національні відносини на Закарпатті: здобутки і проблеми // *Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи*. – К., 1995. – С.314.

⁷Куля Ф. Фактори збереження рідної мови і національної культури німцями Закарпаття // *Carpatika-Karpatika*. Вип.6. Етнічні та історичні традиції населення українських Карпат кінця XVIII – XX ст. – Ужгород, 1999. – С.185.

⁸Олашин М.В. Вказ. праця. – С.314 – 315; Вереш Г. Стан і тенденції розвитку національних відносин на Закарпатті // *Міжетнічні відносини в Закарпатті: історія, сучасні проблеми*. – Ужгород, 1994. – С.17 – 18.

⁹Про виникнення русинського руху див.: Мушинка О. Інтерв'ю з професором Павлом Робертом Магочі. – Орвел (Вермонт), 1993. – С.12; Гранчак І. Хто такі русини і чого вони хочуть? // *Політика і час*. – 1993. – №12. – С.45 – 51. Перелік полемічних праць проти концепції П.Магочі: Панчук М. Політичне русинство // *Демони миру та боги війни*. – К., 1997. – С.323; Мушинка М. Закарпатські русини-українці на міжнародному симпозиумі // *Закарпатська правда*. – 17 грудня 1991 р. Макара М.П., Мигович І.І. Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя // *Укр. історичний журнал*. – 1994. – №1. – С.117 – 128; Майборода О. “Політичне русинство”. Закарпатська версія периферійного націоналізму. – К., 1999.

¹⁰Див.: Майборода О. Вказ. праця. – С.13.

¹¹Там само. – С.14.

¹²Олашин В. Вказ. праця. – С.314 – 315.

¹³Габорець В.С. Культурні запити полі етнічного населення області та шляхи їх задоволення // *Міжетнічні відносини в Закарпатті: історія, сучасні проблеми*. – Ужгород, 1994. – С.36 – 42.

Віталій МАСНЕНКО

Черкаси

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ 1920-х років

В українській соціогуманітарній думці повоєнного та пореволюційного часу спостерігалось значне зростання зацікавленості націознавчими дослідженнями, в межах яких належне місце відводилося студіюванню національної свідомості українців. Практично вперше цей суспільний феномен став предметом наукового пошуку. І це не випадково, оскільки саме життя підказувало вченим перспективні напрямки дослідження. Українська національно-демократична революція супроводжувалась, небаченим до того, лавиноподібним зростанням національної свідомості найширших верств українців. Це явище, безперечно, потребувало адекватного наукового осмислення. Уже цим можна пояснити той факт, що у 1920-х роках різні аспекти національної свідомості українців досліджували історики, філософи, соціологи, етнологи, політологи, географи та представники інших наукових галузей. З відомих причин, найбільш плідними виявилися дослідження українських учених, які перебували в еміграції.

Досить продуктивними щодо дослідження національної свідомості та її історичного компоненту є науковий доробок В.Й.Старосольського, зокрема, його класична праця “Теорія нації”, яка вийшла 1922 р. у Відні зусиллями Українського соціологічного інституту (перевидана в Україні 1998 р.). Його бачення нації цілком відповідало тогочасній світовій науковій думці. Вихідним моментом авторського розмислу є визначення методологічних засад, головним чином через окреслення труднощів, які виникають на шляху дослідження явищ, пов'язаних із духовним життям, таких як нація.

Важливою особливістю теорії Старосольського є використання соціологічного аналізу та зосередження уваги на суб'єктивних психологічних аспектах нації. Виходячи з таких засад, він ставив під сумнів можливість продуктивного дослідження, ґрунтуючись на “атомістичному розумінні” нації, як це пропонував С.Рудницький, коли умовою для її існування визначався певний набір об'єктивних ознак, таких як раса, культура, територія тощо. Дослідника така методологія явно не задовольняла. На його переконання: “Огляд поодиноких “прикмет нації” дає передусім негативний результат, що ані ніяка з них сама, ані усі, чи деякі з них разом не дають істоти нації. Пояснення самої істоти, треба шукати поза ними”^{*1}.

* Тут і далі збережено орфографію та правопис оригіналу.